

บทบาททางการทหารและการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ



นางสาวศิรินันท์ บุญศิริ

004179

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย


วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๒๓

THE MILITARY AND POLITICAL ROLE OF HIS ROYAL HIGHNESS
PRINCE CHAKRABONGSE



Miss Sirinun Boonsiri

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1980

หัวข้อวิทยานิพนธ์ บทบาททางการทหารและการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
ชื่อนิสิต นางสาวศิรินันท์ บุญศิริ
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ชิตีมา พิทักษ์ไพรวัน
ภาควิชา ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา ๒๕๒๓

บทคัดย่อ



วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาพระประวัติของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวง-
พิษณุโลกประชานาถ และบทบาททางการทหารและการเมืองของพระองค์เป็นสำคัญ
และมุ่งวิเคราะห์ว่าทรงมีบทบาทมากน้อยแค่ไหน และทรงมีส่วนร่วมเพียงไรใน
เหตุการณ์ทางด้านการทหารและการเมืองที่ดำเนินอยู่ในช่วงพระชนมชีพของพระองค์

ผลจากการศึกษาพบว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
ทรงพระปรีชาสามารถทั้งทางการทหารและการเมือง ในทางทหารพระองค์ทรงเป็น
ทหารอาชีพที่ไม่เพียงแต่จะมุ่งสร้างทหารที่มีทั้งประสิทธิภาพและปริมาณเท่านั้น ยังทรง
ปลุกฝังสำนึกทางการเมืองให้แก่ทหารด้วย จึงไม่ผิดนักถ้าจะเรียกพระองค์ว่า
ทรงเป็นทหารนักการเมือง ถึงแม่ว่าจะทรงดำรงตำแหน่งเพียงเสนาธิการทหารบก
มิได้เป็นถึงเสนาบดีกระทรวงกลาโหม อันเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดฝ่ายทหารก็ตาม
แต่ในทางปฏิบัติพบว่าพระองค์ทรงเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในการบังคับบัญชากองทัพบก

ในทางการเมืองแม้พระองค์จะทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทอันเป็นตำแหน่ง
สืบสันตติวงศ์ แต่ในทางปฏิบัติพบว่าพระองค์ทรงถูกจำกัดบทบาททางการเมืองอย่าง
เด่นชัด อย่างไรก็ตาม จากพระปรีชาสามารถทางการเมืองกับทั้งทรงมีฐานอำนาจ

ทางการทหารสนับสนุนตำแหน่งทางการเมืองของพระองค์อยู่ ทำให้การจำกัดบทบาททางการเมืองของพระองค์ทำได้ไม่ถนัดนัก จึงนับว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ทำให้เกิดการตัดสินใจที่สำคัญพระองค์หนึ่งอยู่เบื้องหลังการเมืองไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2

Thesis Title The Military and Political Role of His
 Royal Highness Prince Chakrabongse.

Name Miss Sirinun Boonsiri

Thesis Advisor Associate Professor Titima Phitakpraiwan

Department History

Academic Year 1980

ABSTRACT

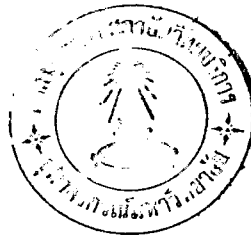
This thesis concentrated its studies on the life of His Royal Highness Prince Chakrabongse with emphasis on his military and political role. An analysis of his contribution to political and military affairs in Thailand during his life time was also made.

The studies revealed that Prince Chakrabongse was an expert in both fields, military and political. As for the military affairs, he was a military officer who aimed not only at training soldiers of high efficiency in large quantities but also at cultivating in them a political consciousness. Thus, it is not incorrect to call him a military politician. Although his position was merely Chief of Staff of the Army, not a Minister of Defense who had authority over the Armed Forces, he, in practice, possessed absolute power to command the Army.

With respect to politics, his political role was obviously limited though he himself was the heir to the throne. However, on account of his political proficiency as well as his military power which gave support to his position in the government, the attempt to limit his political power was not easily done. Moreover he could be considered one of the important decision makers who were behind the political scene in the reign of King Rama VI.



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



กิติกรรมประกาศ

แม้ว่าวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะสำเร็จลงได้โดยกำลังความสามารถของผู้เขียนก็ตาม นั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น แต่มีอีกหลายส่วนอันสำคัญยิ่งที่ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นรูปเล่มอย่างสมบูรณ์ และจะเว้นไม่กล่าวถึงมิได้ นั่นคือ

ความเอาใจใส่และความกรุณาช่วยเหลืออย่างดียิ่งของอาจารย์ผู้ควบคุมการวิจัย และการให้คำแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่ทำให้วิทยานิพนธ์นี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นของอาจารย์คณะกรรมการสอบ

บริการอันดียิ่งที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่หอสมุดกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

กำลังใจ ความห่วงใย และความช่วยเหลือจากพี่ ๆ เพื่อน ๆ และน้อง ๆ นี้อยู่เปี่ยมล้น เป็นการทดแทนความท้อถอยและคอยพยายามของผู้เขียนอย่างมาก

สุดท้าย ความรักความหวังและความภาคภูมิใจของพ่อแม่พี่และน้อง เป็นส่วนผลักดันอันสำคัญที่ทำให้ผู้เขียนก้าวมาถึงจุดนี้ได้

ความสำคัญหลายส่วนดังกล่าวมา ผู้เขียนไม่สามารถขึงดวงวัดได้ตามหลักของมาตราใด ๆ นอกจากจะวัดได้ด้วยความรู้สึก และความรู้สึกขอบคุณของผู้เขียนคงจะสะท้อนกลับไปสู่ทุกท่านในอัตราที่เท่าเทียมกัน.

ศิริพันธ์ บุญศิริ

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญตาราง	ค
สารบัญแผนภูมิ	ด
สารบัญรูป	ข
บทนำ	๑
บทที่	



๑. พระประวัติ

การศึกษา	๖
ทรงศึกษาในประเทศรัสเซีย	๑๕
ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์กับพระราชวังรัสเซีย และสภาพความเป็นอยู่ในรัสเซีย	๒๔
เสกสมรส	๒๗
รับราชการประจำตำแหน่งพิเศษและรับพระราชสุพรรณบัฏ และสัญญาบัตร	๓๐
ประชวรและทิวศต	๓๒

๒. บทบาททางการทหารของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลก-
ประชานาถ

ทรงเป็นผู้ช่วยบัญชาการกรมยุทธนาธิการ	๓๖
--	----

บทนำ

บทที่

ทรงเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนทหารบกและรั้งตำแหน่ง

เจ้ากรมยุทธศึกษา	๓๗
๑. ขยายชั้นเรียนและปรับปรุงหลักสูตร	๔๑
๒. การสอบคัดเลือกและสอบไล่	๔๓
๓. การสอน การคัดเลือกครูผู้สอนและการสนับสนุน ในค่านวิชาการศึกษา	๔๖
๔. บริการทางสวัสดิการ	๕๐
๕. ตั้งโรงเรียนเสนาธิการ	๕๐
ผลกระทบจากการทรงจัดการศึกษา	๕๒
๑. ในส่วนพระองค์	๕๒
๒. ผลต่อกองทัพบก	๕๓
๓. ผลต่อประเทศชาติ	๕๔
ทรงเป็นเสนาธิการทหารบกและทรงทำหน้าที่แทน	
เสนาบดีกระทรวงกลาโหม	๕๕
๑. บทบาทและผลกระทบจากเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๓๐	๕๘
ก. การจับกุมและตั้งคณะกรรมการพิเศษพิจารณา	๕๘
ข. คำเนิการ เจียมขาดและพยายามแสดง ความบริสุทธิ์ของพระองค์	๕๙
ค. ทรงขอลาออกจากหน้าที่แทนเสนาบดี กระทรวงกลาโหม	๖๒
ง. พระคำริบางประการที่ไม่ต้องกันระหว่าง สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๖๔

บทที่ ๒

๒.	ปัญหาการบริหารงานภายในกระทรวงกลาโหม	๙๒
ก.	ทรงเสนอขอขึ้นเงินเดือนให้แก่ทหารบกและขอเพิ่ม งบประมาณกระทรวงกลาโหมปี พ.ศ. ๒๔๕๖	๙๓
ข.	ทรงเปลี่ยนแปลงราชการภายในกระทรวงกลาโหม และปัญหาในการบริหารงาน	๙๒
ค.	ทรงลาออกจากตำแหน่งเสนาธิการทหารบก	๙๘
๓.	การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๑	๙๓
ก.	วางแผนระบายนคนชาติเยอรมันและออสเตรีย ออกจากราชการ	๙๓
ข.	วางแผนจับกุมบรรดาเชลยศึก	๙๔
ค.	ดำเนินการจับกุม	๙๕
ง.	การกักขังเชลย	๙๘
จ.	ส่งเชลยศึกไปอินเดีย	๑๐๐
ฉ.	การส่งกองทหารอาสาไปร่วมรบในสมรภูมิยุโรป	๑๐๒
๓.	ฐานะและบทบาทในตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราวของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ	๑๑๒
	ทรงได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราวโดยอนุโลม	๑๑๔
	การคัดค้านในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์	๑๑๖
	ประกาศแต่งตั้งองค์รัชทายาทชั่วคราวในที่ประชุมเสนาบดีสภา	๑๑๘
	พระกรณียกิจเมื่อทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราว	๑๒๒

บทที่ ๒ ๑๑๖

บทที่

ปัญหาความไม่แนพระทัยในสิทธิและหน้าที่ในตำแหน่ง

รัชทายาทชั่วคราว ๑๒๔

๑. การคัดค้านในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ ๑๒๔

๒. ปัญหาการมีชายาเป็นชาวต่างประเทศ ๑๒๖

๓. ปัญหาการเข้าร่วมประชุมเสนาบดีสภา ๑๓๐

๔. การตั้งผู้รักษาราชการแทนพระองค์ ๑๓๖

๕. ทิศนะของชาวต่างประเทศที่ไม่ขึ้นขอบใน
พระจริยาวัตรของพระองค์ ๑๔๐

๔. พระดำริทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลก

ประธานาถ ๑๔๓

๑. ทรงเป็นทหารนักรบเมือง ๑๔๕

ก. ทรงพยายามสร้างทหารที่มีคุณภาพขึ้น
เพื่อรับใช้กองทัพและสังคม ๑๔๕

ข. ทรงพยายามปิดบังพระองค์จากกรณีกบฏ ร.ศ.๑๓๐ ๑๔๖

๒. ทรงเป็นนักปกครองที่ค่อนข้างเผด็จการ ๑๕๐

๓. ทรงมีความสนพระทัยในการเมืองระหว่างประเทศ
และก้าวหน้าทันเหตุการณ์ ๑๕๓

๔. ทรงมีหลักการปฏิบัติดี ๑๕๕

บทที่ ๑๖

บทสรุป ๑๖๘

ปัญหาการทิวังคต ๑๖๘

บรรณานุกรม ๑๗๑

ภาคผนวก ๑๘๘

ประวัติการศึกษา ๒๒๐

สารบัญตาราง

หน้า

บัญชีจำนวนนายทหารในกระทรวงกลาโหม ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ๗๘ - ๗๙



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแนกฏมว

หน้า

แนกฏมวการบงค้บบญชาโรงเรยนนายรอยทหารบก (พ.ศ. ๒๔๔๙ - ๒๔๕๑)	๓๙
แนกฏมวการบงค้บบญชาโรงเรยนนายรอยทหารบก (พ.ศ. ๒๔๕๒)	๔๐



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญรูป

พระรูปจอมพลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ๔๕



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



บทนำ

ตำแหน่ง รัชทายาท^๑ เป็นตำแหน่งสืบสันตติวงศ์ที่ถือได้ว่าเป็นตำแหน่งทางการ เมืองที่สำคัญที่สุดตามรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช โดยหลักการแล้วองค์รัชทายาทย่อมจะทรงมีพระราชอำนาจรองจากองค์พระมหากษัตริย์ แต่จากประวัติศาสตร์อันยาวนานของชาติไทย ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาความชอบธรรมในการไ้และสืบทอดพระราชอำนาจขององค์รัชทายาท เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาโดยตลอด เนื่องจากการสืบทอดอำนาจทางการปกครองมิได้ดำเนินไปตามรูปแบบที่วางไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

^๑ตำแหน่งรัชทายาทมีรูปแบบและคำเรียกแตกต่างกันแต่โบราณ คือ เรียกว่า สมเด็จพระอนุชาหรือพระเจ้าสำหรับพระราชโอรสที่เกิดจากพระอัครมเหสี และมักโปรดให้ออกไปครองหัวเมืองชั้นในอันมีศักดิ์เป็นเมืองศูนย์กลางตามธรรมเนียมการปกครองหัวเมือง ต่อมาจึงมีการตั้งตำแหน่งพระมหาอุปราชหรือวังหน้า อันมีธรรมเนียมการตั้งจากพระอนุชาหรือพระราชโอรสองค์ใหญ่ แต่ต่อมาตำแหน่งพระมหาอุปราชหรือวังหน้านี้มิใช่ตำแหน่งในการสืบสันตติวงศ์ หากเป็นเสมือนฐานันดรศักดิ์ที่สำคัญรองจากองค์พระมหากษัตริย์ มีราชประเพณีในการสถาปนาตำแหน่งวังหน้าตลอดมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกตำแหน่งวังหน้าในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ แล้วโปรดให้ฟื้นฟูตำแหน่งรัชทายาทขึ้นใหม่ โดยสถาปนาพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ตำแหน่งรัชทายาท เป็นลำดับที่ ๑ ในการสืบสันตติวงศ์.

ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราว ในขณะที่พระองค์ยังมีทรงมีพระราชโอรส

ไม่เพียงแต่จะทรงดำรงตำแหน่งทางการเมืองในฐานะรัชทายาทเท่านั้น หาก สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ยังทรงดำรงตำแหน่งชั้นสูงทางการทหาร และทรงเป็นนักการทหารที่สามารถมากพระองค์หนึ่ง จากความสำคัญดังกล่าวของพระองค์ จึงเป็นผลให้พระองค์ทรงมีบทบาทในเหตุการณ์สำคัญ ๆ มาโดยตลอด เช่น กรณีกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ การบริหารงานการปรับปรุงราชการในกองทัพบก และการประกาศเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ ๑ แต่จากการศึกษาพบว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงมีความคิดทางการเมืองกว้างไกล หากโดยส่วนพระองค์แล้ว พระองค์ทรงถูกจำกัดบทบาทในฐานะรัชทายาทอย่างเด่นชัด ดังนั้น วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมุ่งศึกษาบทบาทของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทั้งทางด้านการเมืองและการทหาร ว่าทรงมีบทบาทมากน้อยแค่ไหนและอย่างไร

วัตถุประสงค์และขอบเขตในการวิจัย

วัตถุประสงค์ในการศึกษาค้นคว้าวิทยานิพนธ์นี้ขึ้น คือ

๑. เพื่อศึกษาพระราชประวัติของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ โดยละเอียด
๒. เพื่อศึกษาบทบาททางการทหารของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งชั้นสูงในวงการทหาร ว่าทรงมีบทบาทในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงราชการทหารมากน้อยแค่ไหน อย่างไร ทรงมีแนวพระดำริต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างไร และทรงใช้กำลังทหารอันเป็นฐานอำนาจสำคัญของพระองค์ สนับสนุนฐานะทางการเมืองของพระองค์บ้างหรือไม่
๓. เพื่อศึกษาบทบาททางการเมืองของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในฐานะรัชทายาทชั่วคราว ว่าทรงมีแนวพระดำริทางการเมืองในรูปแบบใด และทรงมีโอกาสมากน้อยเพียงใดที่จะมีส่วนร่วมในการบริหารบ้านเมือง

ขอบเขตการวิจัยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะไม่จำกัดระยะเวลาเฉพาะทาง
ที่ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่เท่านั้น
แต่อาจจะท้าวความถึง เหตุการณ์ก่อนหน้าหรือหลังช่วงระยะเวลา ปี พ.ศ. ๒๔๒๕ -
๒๔๖๓ บ้าง เพื่อความสมบูรณ์ต่อเนื่องของวิทยานิพนธ์ที่มุ่งศึกษามหาบทของ สมเด็จพระ
เจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เป็นสำคัญ

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

ได้ทราบพระประวัติและมหาบทของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลก-
ประชานาถ อย่างละเอียด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึง
ความสำคัญของพระองค์ไว้ในพระราชนิพนธ์จำนวนในหนังสืองานพระศพ ปี พ.ศ. ๒๔๖๓
ว่า

...ประวัติของเขาย่อมจะปรากฏอยู่ ณ ที่อื่น เป็นส่วน ๑ แห่งตำนานของชาติ
และพระราชพงศาวดารอยู่แล้ว... แม้ว่าตัวเขเองจะมีความเห็นไม่ตรงกับ
ชาวเขาในกรณีใด ๆ ก็ดี แต่ถ้ามองเขาไว้ด้วยใจที่เที่ยงตรงแล้ว มองชาย
เด็กมิได้เคยทำการก่อกวนหรือแค้นใจให้เสียการเลย แต่ตรงกันข้าม
เขาได้เคยช่วยมิให้กิจการนั้นดำเนินไปโดยสะดวกเป็นผลสำเร็จทุก ๆ
ครั้งดังนี้ นอกจากที่เขเป็นน้องผู้ที่ชาวเขารักมากที่สุด เขยังได้เป็นที่ปรึกษา
และช่วยในราชการอย่างดีที่สุดหาผู้ใดจะเสมอเหมือนมิได้...

จึงนับว่าพระองค์ทรงเป็นบุคคลสำคัญพระองค์หนึ่งที่มีส่วนในการสร้างประวัติศาสตร์
ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิธีดำเนินการค้นคว้า

การดำเนินการค้นคว้าและวิจัยในวิทยานิพนธ์นี้จะใช้การวิเคราะห์ข้อมูล
ทางคานเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัยหลักฐานชั้นหนึ่ง
(Primary Sources) ประกอบกับหลักฐานชั้นสอง (Secondary Sources) และ

นำเสนอแบบพรรณาวิเคราะห์ (Analytical Description) ทั้งนี้โดยมีแหล่ง
ศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ คือ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ และ หอสมุด
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ หอสมุดไทยจลศึกษา มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์

คำชี้แจง

ปัญหาศักราช เนื่องจากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งรัตนโกสินทรศกเป็นหลัก และถึงวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้น
ปีใหม่ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนแปลง
การใช้ศักราชจากรัตนโกสินทรศกมาใช้พุทธศักราชแทนในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ แต่ยังคง
ถึงวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่อีก การเปลี่ยนศักราชใหม่ในเดือนเมษายน
ก่อให้เกิดปัญหาการคิดศักราช การเรียงลำดับเดือนในแต่ละปีคลาดเคลื่อนกับความ
เข้าใจในปัจจุบัน ตลอดจนการใช้คริสต์ศักราชด้วย ดังนั้น เพื่อความสะดวกแก่การ
เข้าใจในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะใช้ศักราชเป็นพุทธศักราชทั้งหมด ยกเว้นเฉพาะใน
เชิงอรรถที่อ้างอิงเอกสาร เท่านั้น และโปรดเข้าใจว่าช่วงระยะเวลาที่ใช้คำว่า
ต้นปีและปลายปีนั้น ต้นปีจะหมายถึงระยะเวลาระหว่างเดือนเมษายน - เดือนกันยายน
และปลายปีจะหมายถึงระยะเวลาระหว่างเดือนตุลาคม - เดือนมีนาคม

การเอ่ยพระยศทางทหารนำหน้าพระนาม ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะไม่กล่าว
ถึงพระยศทหารนำหน้าพระนามเลย แต่จะดูรายละเอียดการดำรงพระยศทางทหาร
ของพระองค์ได้ดังกล่าวไว้ในบทที่ ๑

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

- หจช. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- ก. เอกสารกระทรวงกลาโหม

- กค. เอกสาร เข็มเข็ม กระทรวงการต่างประเทศ
- ค. เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
- ต. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ
- ข. เอกสาร เบ็ดเตล็ด
- ม. เอกสารกระทรวงมหาดไทย
- รต. เอกสารกรมราชเลขาธิการ
- ตบ. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหมาลีนี
- F.O. Foreign Office จาก British Public Record Office
ซึ่งเก็บไว้ที่สถาบันไทยคดีศึกษา
- ร. ๕ เอกสารรัชกาลที่ ๕
- ร. ๖ เอกสารรัชกาลที่ ๖

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย